

Požadavky na psychologickou odolnost operátorů-vojáků z povolání

Současný vědeckotechnický rozvoj PVOS, jehož předmětným výrazem je zavádění automatizovaných systémů velení (dále ASV), staví před velitelské a politické orgány kvantitativně a kvalitativně nové úkoly. Vedle řešení vyložené odborných technických problémů vystupují do popředí i problémy v oblasti sociálně politické výchovy a přípravy lidí.

Je tomu tak proto, že praxe u PVOS znovu potvrzuje známý fakt, že kvalitativně nová technika úlohu subjektivního faktoru při vedení bojové činnosti nesnižuje, spíše naopak. Navíc k tomu přistupuje celá řada organizačních změn ve struktuře orgánů velení, v dislokaci vojsk a jejich života, které na lidi také bezprostředně působí a reálně ovlivňují jejich jednání.

Nejvýznamnější využívání ASV ovlivnilo formy, metody a obsah vojenské práce, která zabezpečuje řízení bojové činnosti. Při dominující úloze člověka, který obsluhuje nebo využívá technický prostředek, je nutné vidět, že ASV má pevně stanovené tempo a algoritmy činnosti, nabízí variantní řešení zadáných úkolů a tím nutí v tomto směru člověka, aby se těmto požadavkům přizpůsoboval. Jinak není složité technika efektivně využita.

Z této skutečnosti vyplývá řada aktuálních požadavků nejen na profesionální, ale i osobnostní profil velitelů, náčelníků a operátorů obsluh ASV.

Na předním místě je požadavek tvůrčího taktického, operačního a technického myšlení. Zvyšují se nároky na schopnost reálného předvídání vývoje bojové situace a schopnost zadávat a vést dialog se systémem. S tím souvisí požadavek variantně promýšlet způsoby plnění úkolů i v těch nejsložitějších podmínkách, v relativně krátkém času. A to nejen v závislosti na možnostech proti nám stojícího, konkrétního nepřítele, ale i v rámci širokých součinnostních vztahů, které překračují díky možnostem techniky hranice systému PVO jedné země.

Zavedením ASV se tak setkáváme s kvalitativně novým, avšak vnitřně rozporným procesem. Vytvoření ASV umožňuje bojovým směnám řešit na vyšší úrovni složité bojové situace, znásobuje jejich možnosti tím, že na sebe přebírá řešení konkrétních úkolů, a tak zjednodušuje jednotlivé kroky rozhodovacího procesu. Na druhé straně však neklesají, spíše naopak se zvyšují nároky na počet a kvalifikaci velitelů, náčelníků a operátorů, spolu se zatížením, které intenzivnější a přesnější činnost za specifických podmínek při obsluze zařízení přináší.

O rozporu hovoříme proto, že na první pohled by mělo docházet ke snižování nároků na člověka (nejde o snižování jeho úlohy), protože jak bylo již řečeno část úkolů za něho přebírá stroj. Přesto tomu

tak není. Proč? V první řadě proto, že složitost techniky, z toho vyplývající nutnost dlouhodobé přípravy k výkonu funkce a vzrůstající specializace již nemožnou, aby vojáci základní služby v plné míře obsluhovali systémy velení. Mění se tedy profesionální struktura obsluh, jejíž páteř tvoří vojáci z povolání. Vysoká míra internacionální odpovědnosti a politické závažnosti splnění úkolu obrany vzdušného prostoru klade vysoké nároky na všestrannou, především morálně politickou a psychologickou připravenost příslušníků bojových směrů.

Neméně závažným faktorem, který působí, je věcné prostředí, ve kterém se vede bojová činnost, jako jsou sály bojového velení, objekty a kabiny automatizovaných systémů velení i samotných bojových prostředků.

Z těchto činitelů vyplývá, ačkoli se tomu doposud nevěnuje dostatečná pozornost, že ne každý jedinec má všechny předpoklady k tomu, aby mohl být úspěšným při obsluze a využívání ASV. Jde o to, že nestačí pouze vysoké politické, morální a odborné kvality, nezbytností je i psychologická připravenost. Z toho pak vyplývá již v současnosti aktuální úkol hlouběji a komplexně charakterizovat profil příslušníků PVOS. Doposud jsme na počátku tohoto procesu exaktnějšího vymezení nosných vlastností a rysů specialisty ASV v jednotlivých druzích vojsk a odbornostech. Stavění být přibližných požadavků na psychologické kvality osobnosti (tak jak je tomu např. u řidičů) by umožnilo zkvalitnit obsluhu a zvýšit efektivnost využití ASV ve prospěch kvalitnějšího splnění úkolu.

Ukazuje se potřeba hlouběji charakterizovat alespoň tři typy příslušníka PVOS.

Operátora — velitele, který vedle „klasických“ velitelských schopností musí být velmi technicky zdatný, dokonale ovládat obsluhu aparatury ASV. To mu umožňuje nejen od stroje informace přijímat, ale také jeho prostřednictvím velet. Operátor — velitel bezprostředně rozhoduje o kvalitě vydávaných rozhodnutí.

Naproti tomu **operátor — technik** o výsledku bojové činnosti rozhoduje zprostředkovaně. Tím nechci říci, že by nároky na něho kladené byly menší. Do ASV vstupuje cestou přípravy a zabezpečování bezporuchového provozu technické aparatury. Nehledě na to, že musí být schopen kdykoli zastoupit funkci operátora — velitele.

Poslední kategorií, nikoli co do důležitosti, je funkce **operátora**. V podmínkách PVOS vojáka z povolání (převážně pra-

porčíka), který zabezpečuje zavádění potřebných dat do systému na základě reálné situace a vydávaných rozkazů. Do obsahu jeho práce nespádají rozhodovací procesy, avšak zejména na jeho psychologických kvalitách záleží plynulost, přesnost a pevnost velení.

K tomuto problému zaujala stanovisko teoreticko-praktická konference na téma „Proces vědeckotechnického rozvoje u PVOS a jeho aktuální sociálně politické a ideově výchovné stránky“ v říjnu 1981. Byl přijat závěr, že nejde o to vytvořit „nějaký“ model příslušníka PVOS jako kvalitativní soubor především kladných, velmi obtížně měřitelných vlastností a rysů osobnosti, ale spíše hledat **funkční** model specialisty. To znamená **vymezit jej** s důrazem na projev těchto kvalit v praxi, jako soubor požadavků na žádoucí **chování a jednání** v konkrétní funkci a v možných situacích. Tyto požadavky jsou vzhledem ke složitosti struktury a systému PVOS velmi diferencované a přesahují rámec možností je být jen vyjmenovat.

Bylo již řečeno, že nedílnou součástí celkové připravenosti operátora — velitele je i jeho psychická připravenost, která je vymezována jako komplex, který svým regulujícím vlivem na jedné straně účinně potlačuje nežádoucí psychické stavy, vyplývající z působení záťažových situací ve vojenských činnostech, na druhé straně zajišťuje aktivní a přiměřené jednání v těchto situacích a tím i splnění stanoveného úkolu. Do struktury tohoto komplexu patří i psychická odolnost.

S odvoláním na hlubokou diferenciaci požadavků na konkrétní jednání operátora — velitele je možné říci, že i obsah psychické odolnosti se mění podle místa a úlohy funkce, kterou v systému zastává, a vymezuje determinanty jeho jednání.

V podmínkách PVOS je možné determinanty chování, které ukazují na obsah psychické odolnosti, rozdělit nejméně z hlediska těchto požadavků:

— které na operátora — velitele klade vedení bojové činnosti vůči reálnému nepříteli,

— vlastní obsluhy a využívání techniky ASV a

— věcného prostředí, ve kterém je bojová činnost vedena.

Je zřejmé, že toto vymezení není vyčerpávající, ale přesto je potřebné z hlediska prvotního utřídění požadavků na psychickou odolnost.

Z hlediska vedení reálné bojové činnosti klade na operátora — velitele velké nároky především fakt doslova internacionální **odpovědnosti za splnění úkolu** obra-

ny vzdušného prostoru, a to bez ohledu na to, zda jde o taktický či operační stupeň. I když míra odpovědnosti v závislosti na stupni je rozdílná, nesmí při plnění úkolů psychiku operátora nadměrně zatěžovat, musí být na ni zvyklý. Na druhé straně však nesmí vést k přehnané suverenitě a rutinérství, k podceňování závažnosti i té nejjednodušší situace. Mimo vypjaté situace dlouhodobě vedené činnosti je specifikou, zejména pohotovostního systému PVOS, že vyžaduje udržovat vysokou pohotovost psychických procesů. To znamená dosáhnout prakticky z klidové maximální koncentrace a výkonu v relativně krátkém čase při plnění složitých úkolů a vysokém tempu stanoveném možností ASV.

V těchto souvislostech požadujeme od operátora — velitele schopnost v maximální míře využít možnosti, které mu ASV poskytuje, k analýze bojové situace a přijetí rozhodnutí.

Dalším faktorem, který odráží požadavky na psychickou odolnost operátorů — velitelů, spojeným s vedením bojové činnosti, je **kvalita techniky nepřítel, kterou je systém PVOS schopen ničit**. Bez nadsázky je možné říci, že v současnosti nemá nepřítel takovou kvalitu, se kterou bychom byli v extrémních podmínkách nemohli vést účinný boj. A to ať jde o takticko-technická data a bojové možnosti průzkumných či bojových typů letounů SR-71, U-2, AWACS, F-4, F-15 C, Alpha-Jet, F-104 G, Tornado, které stojí v pásmu proti ČSSR. Charakteristiky, jakými jsou maximální rychlost, praktický dostup, manévrovací schopnosti a výzbroj. Tedy o nárocích na operátory — velitele nerozhoduje jen kvalita techniky nepřítel, ale i vlastních vojsk — aktivních prostředků. Neboť o splnění úkolu nerozhoduje často optimální, ale **maximální** využití parametrů vlastní bojové techniky. Taktika průzkumu a překonávání systému PVOS, která vytváří dynamickou a složitou vzdušnou situaci, vyžaduje vysokou intenzitu vlastní bojové činnosti i po dlouhou dobu. Proto důvěra ve vlastní techniku, síly a schopnosti umožňuje překonávat tento nepříznivý faktor. **Vlastní obsluha a využívání ASV** při vedení bojové činnosti požaduje od operátora — velitele **systémový přístup**. Z hlediska psychické odolnosti to znamená, že se neobejde bez takového **systému vědomostí a schopností**, který umožňuje přijímat na základě hluboké znalosti funkčních spojení systémů správná rozhodnutí. Nepodléhat panice, především v těch případech, kdy je nutné oddělovat nahodilé chyby (z viny práce systému nebo lidské

ho činitele) od skutečných poruch a hledat variantní řešení k ověření správnosti výsledků. **Systémový přístup** tak zabezpečuje vysokou stabilitu rozhodovacích procesů, neboť umožňuje nacházet plnohodnotná náhradní řešení, které systém ASV svými parametry dává. V této souvislosti vystupuje do popředí významná psychologická kvalita, jakou je **rys kolektivismu** v jednání operátora. Jak technika, tak i lidé tvoří relativně uzavřený systém. Kolektivnost v práci musí tedy mít zákonitě vyšší hodnotu; záleží proto na tom, jací lidé se ve směně sejdou. Byť každý operátor plní relativně samostatný úkol, plní jej v celostátním systému. Význam rysu kolektivismu roste např. při odstraňování poruch, kde svalování odpovědnosti na druhého bez jistoty, že chyba není u mne, může ohrozit i splnění úkolu. Tomu také napomáhá znalost **algoritmů**, tj. logických kroků, **jakými jsou úkoly** v zařízení, např. v počítači **řešeny**. Z hlediska psychické odolnosti je však důležitější, že operátor si musí být schopen tato spojení kdykoli vybit, což předpokládá vysokou **úroveň představivosti a abstraktního myšlení**. Bez znalosti těchto postupů totiž není možná komunikace s počítačem, kterou řešení bojové situace vyžaduje. Nejde ani tak o technické znalosti operátora — velitele, jako o to, aby věděl co má od stroje žádat, jaké údaje do něj zavést a v jaké formě. Dosavadní zkušenosti z využívání ASV ukazují, že z psychologického hlediska je to proces velmi náročný. Po zadání úkolu stroji již nemá operátor většinou čas přesvědčit se o tom, zda jednal správně. Po obdržení výsledku může díky empirickým zkušenostem, pod vlivem únavy, či jiných faktorů podlehnout pochybnosti o správnosti výsledku řešení, nebo i v tomto případě dokonce panice. Je tedy potřebné, aby operátor — velitel měl plnou důvěru ve své schopnosti a vědomosti.

Tento požadavek je aktuální u operátorů — velitelů, kteří se na ASV přeskolili, tedy měli silně vypěstované dovednosti a návyky z klasického způsobu řešení bojových situací.

I když není možné v jednom článku sebrat všechny požadavky na psychologickou odolnost z **hlediska vedení bojové činnosti**, je zřejmé, že se týkají především operátorů — velitelů, v menší míře pak velitelů — techniků a operátorů. V ještě obecnější rovině bychom mohli říci, že jsou kladeny na všechny operátory, kteří se podílejí na rozhodovacím procesu. Abstrahujeme-li od míry odpovědnosti, platí tyto požadavky na všech velitelských stupních. Suma požadavků není kvantitativně

ani kvalitativně omezena a byly rozebrány jen ty nejpodstatnější požadavky na psychickou odolnost z hlediska vedení bojové činnosti, což není v rozporu s logikou. Názvy a charakteristika funkcí jsou předmětem utajení zvláštní důležitosti a tudíž o nich nelze psát.

K větší diferenciaci požadavků na psychologickou odolnost dochází při **obsluze a využívání techniky ASV**.

V první řadě významně zatěžuje psychiku operátorů **charakter přijímané informace**. Je většinou přetržitá v **číslicové podobě**, část informace získává operátor — velitel pomocí hlasitého velení. Nemá tedy obvyklou logickou podobu, na jakou jsme běžně zvyklí. Z toho vyplývá, že k rozšiřování informací musí být použito více psychických funkcí. Zejména jsou vyšší nároky na abstraktní myšlení, představivost, paměť, svou roli hraje i asociace apod. Podobný charakter mají i výsledky, které operátor — velitel od stroje obdrží a které mu slouží pro rozhodování. Pro porovnání: Dříve představovala dráhu letounu nepřetržitá čára, ze které bylo možné při využití základní psychické funkce získat potřebné údaje o kursu a vůbec celém průběhu letu, výšce, rychlosti, včetně stručné charakteristiky. U ASV ji představuje bod, v nejlepším případě úsečka. Ostatní údaje jsou zakódovány a uloženy v paměti počítače.

Z toho vyplývá, že přetržitost informace představuje zátěž na psychiku operátora — velitele především tím, že klade zvýšené nároky na

- paměť operátora,
- jeho pozornost a

— to, že mu neumožňuje vybavit si na úrovni základních psychických funkcí minulou činnost bez pomoci stroje; ztěžuje se představa o průběhu bojové činnosti.

Další charakteristický rys obsluhy ASV představuje požadavek **velení pomocí technického prostředku**, nikoli jako dříve hlasem. Operátor — velitel musí po zvážení variant řešení, které systém vypracoval, přijmout rozhodnutí. Buď akceptuje návrh, nebo volí své řešení. Tuto informaci musí předat stroji. Tento fakt vyžaduje od operátora — velitele vysokou úroveň vědomostí, dovedností a návyků **obsluhy pracoviště ASV**. Proto také spojujeme s pojmem velitel příslušek operátor, kterým chceme vyjádřit rozšíření jeho profesionálních kvalit. Operátor — velitel je tedy zatěžován ve dvou směrech — jako velitel a jako obsluha ASV. Předávání informace systému je náročné, o čemž svědčí skutečnost, že při vedení intenzivní bojové činnosti se přibližně po dvou hodi-

nách zvyšuje počet chyb, že je obtížné udržet potřebnou koncentraci pozornosti. Přesto je však operátor postaven před požadavek vedení dlouhodobé činnosti.

Specifickým způsobem ovlivňuje požadavky na psychologickou odolnost operátorů — velitelů **věcné prostředí, ve kterém vykonávají službu** a vedou bojovou činnost. Patří k němu rozmístění aparatury ASV v prostoru, charakteristika pracovišť, zvukové světelné a tepelné podmínky. Ačkoli je věcné prostředí vytvářeno s chledem na optimální podmínky pro práci obsluh, je zde řada faktorů, které psychiku operátorů zatěžují. A hovoříme o nich proto, že je s nimi v přípravě lidí k vedení boje nutno počítat.

Aparatura ASV je rozmístěna buď na **vybudovaných** (ústřední velitelské stanoviště, velitelská stanoviště svazků) nebo **zodolněných velitelských stanovištích**, kde část aparatury je v kabinách. To samozřejmě determinuje prostorové možnosti kontaktu operátorů mezi sebou.

Velký prostor vyvolává subjektivní pocit, že je operátor stále na očích, že nemá možnost s nikým komunikovat, obtížněji se soustřeďuje. Při rozmístění aparatury v kabinách je naopak prostoru málo, každý má přísně vymezené místo, prostor je výrazně omezen. Existuje bezprostřední kontakt mezi operátory. I v tomto případě jsou vyšší nároky na koncentraci psychiky, ukázněnost a pořadovost po celou dobu vedení bojové činnosti.

Dalším faktorem, který stanoví požadavky na psychickou odolnost, je již zmíněná **charakteristika pracovišť**. V této souvislosti zdůrazňujeme skutečnost, že **stroj určuje pracovní polohu operátora**, kterou není možné z objektivních důvodů (sledované aparatury, projekčního plátna, planšetu, umístění spojovacích prostředků apod.) měnit. Vezmeme-li v úvahu dlouhodobý charakter činnosti, je zřejmé, že udržet si v tomto směru vysokou pracovní schopnost vyžaduje často velké volní úsilí, ukázněnost a schopnost překonávat únavu, a to nejen psychickou, ale i fyzickou.

Velkou zátěží pro nepřipraveného operátora jsou **zvukové podmínky**, které jsou charakteristické zvýšenou úrovní hluku. To platí pro ASV umístěné jak na velitelských stanovištích, tak v kabinách. Úroveň hluku vyvolává nesoustředěnost, často pocity únavy a monotónnosti. Závažné je, že se prakticky od něj nelze v průběhu vedení činnosti odreagovat (na velitelském stanovišti se na něm podílí i klimatizace).

Při zvyšování psychické odolnosti operátorů musíme brát v úvahu i **světelné**

podmínky. I když ze zátežových faktorů nejsou rozhodující, dlouhodobý pobyt při umělém osvětlení, šero, sledování obrazovek a sledování údajů v číslíkové podobě přináší zvýšenou únavu zraku, která může mít i dlouhodobější následky, vyvolávat bolesti hlavy a různé nálad. Získat odolnost vůči tomuto faktoru je obtížné a není možné jej prakticky eliminovat.

Další faktor, který klade své požadavky na psychickou odolnost, vyplývá z toho, že technika potřebuje **stabilní tepelné podmínky** bez ohledu na roční období. Na tuto skutečnost se lidé poměrně obtížně adaptují, což se projevuje v tom, že při stabilní teplotě mají subjektivně v zimě pocit chladu a v létě naopak pocit zvýšené teploty prostředí. Je to tedy další činitel, který musí operátor pomocí psychologických procesů překonávat.

V úvodu jsem zdůraznil, že obsluha a využívání ASV má zvláštnosti, které kladou zvýšené nároky na jejich operátory — velitele. Tyto činitele jsem rozdělil do tří skupin při vědomí, že jde o dělení nutné z metodologického hlediska, že tyto faktory jsou dialekticky spjaté, vzájemně se ovlivňují a jeden z druhého vyplývají. Při vedení bojové činnosti je může účinně překonávat jen psychicky odolný operátor. Při určité abstrakci můžeme říci, že za normálních okolností je operátor schopen jednotlivé nároky zvládnout bez problémů. Obtížné je vyrovnat se s jejich komplexem, ve kterém právě při činnosti vystupují.

Zároveň je nezbytné upozornit, že cílem zkoumání podmínek, které zvyšují nároky na psychiku operátorů, je především jejich hluboké poznání a nikoli získání argumentů pro to, že služba se v současnosti stává složitější. Vytváří totiž předpoklady pro to, aby proces upevňování psychologické odolnosti byl cilevědomý, aby operátoři — velitelé byli připraveni k tomu co potřebují v reálné bojové situaci.

V tomto směru máme u PVOS pozitivní zkušenosti. Např. teoreticko-praktická konference „Za další upevňování morálně politického stavu velitelů PVOS“ v říjnu minulého roku svými závěry vytvořila základnu i pro další upevňování psychické odolnosti příslušníků PVOS. Naznačila možnosti jak kvalitativně nové požadavky na příslušníka PVOS, mezi něž patří i vysoká psychická odolnost operátorů — vojáků z povolání, realizovat. Zdůraznila především formování pozitivního vztahu ke službě PVOS, nezbytnost pečlivého výběru obsluh ASV nejen z hlediska odborných, ale i psychologických kvalit, nutnost průběžného vzdělávání, zvyšování kvalifikace technické zdatnosti. Ukázala potřebu hlouběji se zabývat všestrannou připraveností vojáků z povolání — specialistů. Velké možnosti se v tomto směru rýsují pro vědeckovýzkumnou frontu v ČSLA, která je v této oblasti spíše zaměřena na vojáky základní služby. Vzhledem k tomu, že podobné kvalitativní změny se týkají též lidí, kteří působí v ASV jiných druhů vojsk, např. RVD, letectva, PVOV a průzkumu.